

ВИВЧЕННЯ ПОСЛІДОВНОГО І ПАРАЛЕЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКІВ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ

Марина ТУНИЦЬКА

36

Abstract

The article focuses on the process of teaching and learning parallel and continual textual units at the gymnasium level of education.

Keywords: *teaching, learning, process, text, parallel textual unit, continual textual unit.*

Відомо, що рідна мова – це одна із означальних ознак етносу. «Навчання рідної мови етнічних українців Молдови спрямоване на виховання національної самосвідомості, національної гідності, почуття приналежності до рідного народу і гордості за нього, пошани кращих національних традицій та звичаїв, духовних поривань», – зазначено в модернізованому курикулумі¹. Виконання цього завдання можливе за умов створення підручників, які задовільняють потреби вчителів і служать засобом пізнання та розвитку учнів. На нашу думку, такі підручники створені авторським колективом лінгводидактів Республіки Молдова. Зокрема, в підручниках особливої ваги набуває матеріал для формування комунікативної компетентності учнів, передбачається робота над збагаченням мовлення й удосконаленням навичок відтворювати чужі висловлювання на основі взірцевих текстів і створювати власні – різні за функціонально-смісловим типом та стилем мовлення. Вчителі мають виходити з того, що процес навчання мови спирається на особистісно-діяльнісні засади. У його центрі перебуває мовна особистість, яка формується в мовленнєвій діяльності. Параграфи, присвячені розвитку зв'язного мовлення, передбачають проведення уроків сприймання і розуміння усної та писемної інформації, тобто уроків аудіювання й читання; уроків складання діалогів і полілогів (маємо на увазі парне й групове навчання); уроків творчих робіт (усний і писемний переказ, стиснення чи розгортання тексту на основі ключових слів, над діалогічним мовленням). Уроки розвитку комунікативних умінь і навичок – це активізація всіх чотирьох видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письма) на кожному уроці.

Так, у підручнику VI класу² подано відомості про текст та види зв'язку речень у тексті (послідовний, тобто ланцюжковий та паралельний).

Оскільки у підручнику подано лише текст наукового стилю як взірець докладного аналізу через брак його обсягу, то пропонуємо провести такий аналіз на підставі текстів художнього стилю. Ознайомлення гімназистів з ланцюговим і паралельним зв'язками може здійснюватися на основі двох текстів: один – з ланцюговим, інший – з пара-

лельним зв'язком речень. Терміни можна не називати: а) 1) Грицько ледве плив. 2) Хвилию відносило його до берега. 3) Кілька разів наливало йому в рота води. 4) У його вже не ставало сили, а надто ще й Семен так страшенно тяг. 5) Грицькові ноги почали спускатися униз. 6) Семен був важкий, як каменяка. 7) Грицько стулив рота: вода вже сягала йому до очей. 8) Але в ту ж мить він зібрав усю силу і заляпав руками й ногами (Б. Д. Грінченко)³; б) 1) Уночі була гроза, а ранок видався ясний на диво. 2) Небо чисте, лагідне-лагідне, що, дивлячись на нього, мимохить усміхнешся. 3) Сонце веселе, тепле, бадьоре. 4) На бур'янах рясніли блискучими діамантами краплі нічного дощу, світились, як із золота ковани листочки глухої кропиви, круто пахли високі буйні ромашки (С. Васильченко)⁴.

Аналізуючи тексти, з'ясовуємо:

- яка частина кожного речення є відомим, а яка – новим й чому;
- де саме в реченні (у письмовому тексті) при прямому порядку слів знаходиться нове, а де – відоме.
- де знаходиться відоме і нове при інверсії.
- на яку частину речення (в усному мовленні) – на відоме чи нове падає логічний наголос.

Можна далі поставити питання, спрямовані на практичне засвоєння видів зв'язку.

1. Прочитайте друге речення першого тексту ще раз, вказавши в ньому відоме і нове.

2. Що перейшло в друге речення з першого – відоме чи нове?

Така робота дозволяє дійти висновків, що в кожному наступному реченні здебільшого повторюється якась частина попереднього речення. Це може бути як відоме, так і нове. Частина речення, що перейшла в наступне речення з попереднього, стає в ньому відомим. Отже, відоме слугує засобом зв'язку між реченнями в тексті.

У першому тексті строго визначена і послідовність речень. Вона зумовлена не тільки смисловими відношеннями, але й мовними засобами. (Неможливо вжити друге речення перед першим, п'яте – раніше перших чотирьох). Кожна наступна комунікативна одиниця розгортає думку попередньої, немовби нашаровуючи смисл, передаючи події, що поступово розгортаються в часі. Зі смислового погляду це виражається через семантичний повтор, а синтаксично – через вживання лексем – смислових еквівалентів: 1) Грицько; 2) його; 3) йому; 4) у його.

За ланцюгового зв'язку досить поширеною є синтаксична співвіднесеність таких членів речення: а) підмет – підмет; б) підмет – додаток; в) додаток – додаток. Через семантичний повтор речення немовби «чіпляються» одне за друге. Схематично це можна виразити таким способом⁵:

- 1) А – В. 2) В – С. 3) С – Д. 4) Д – Е. 5) Е – F.

Учитель може нагадати учням, що відоме на початку речення, а нове в його кінці, характерні для прямого порядку слів, при інверсії нове і відоме міняються місцями.

За функціонально-смісловим типом текст є розповіддю, характерною особливістю якої є динамічність – перехід від одного стану до іншого. Крім способу з'єднання речень – послідовного, яскравим вираженням динаміки розповіді є семантика дієслів-присудків: *плив, відносило* (до берега); *наливало* (в рота води); *не ставало сили*, (Семен) *тяг*, (ноги) *почали спускатися* (униз); *стулив* (рота); (вода) *сягала* (йому до очей); *зібрав* (усю силу), *заляпав* (ногами і руками).

Зазначені дієслова передають зміну стану Грицька, який знеслипливти, рятуючи Семена. Граматичні категорії дієслів, а саме зміна недоконаного виду минулого часу на доконаний також реального, дійсного способу виражають динаміку розповіді. Композиційно зачин уривку – це момент, з якого починається подія і від якого залежить подальший розвиток дії: «Грицько ледве плив». Кульмінація – момент найвищого напруження в розвитку дії: «Грицько стулив рота: вода вже сягала йому до очей». Розв'язка – результат розвитку події, його заключний момент: «Але в ту ж мить він зібрав усю силу і заляпав руками й ногами».

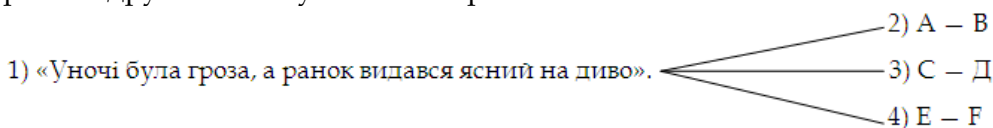
Такий аналіз готового тексту слугує взірцем для наслідування під час самостійного складання учнями розповідних висловлювань у подальшому навчанні.

Корисним в удосконаленні комунікативних умінь і навичок вважаємо також різні види переказування змісту прочитаних або сприйнятих на слух текстів розповідного характеру, відновлення текстів з порушеною послідовністю подій та логічного зв'язку. В них необхідна перестановка частин. І як завершальна – це робота творчого характеру, що передбачає складання сюжетних оповідань, близьких за змістом життєвому досвіду учнів, проведення рольової гри (полілог) за поданим уривком або аналогічним в оповіданні «Грицько» Б. Грінченка, яке вивчається в шостому класі на уроках літератури. Звертаємо увагу на тип зв'язку між реченнями. Щоправда, в межах тексту можуть поєднуватися послідовний та паралельний зв'язки.

Розглянемо другий текст. У ньому інформація, що міститься в кожній комунікативній одиниці, не запозичується з попередньої, вона визначена єдиним смісловим планом подій чи явищ. Кожний смисловий компонент утримує певне комунікативне завдання, яке допомагає розкрити одну сторону теми висловлювання. Речення у цьому висловлюванні «не чіпляються» одне за одне, як при ланцюговому зв'язку, а виструнчуються паралельно. Послідовність речень можна порушити: «Сонце веселе. Тепле, бадьоре. Небо чисте, лагідне».

У аналізованому тексті відоме першого речення є відомим другого, і третього, і четвертого речень, тобто залишається тим самим. Це і є паралельний зв'язок. Сміслові компоненти другого тексту підпорядковані загальному задуму. Спостерігається співвідношення загальне-конкретне: «...Ранок видався ясний на диво, і кожен з них розкриває певний аспект цього задуму».

Основним засобом паралельного зв'язку виступає граматичний паралелізм, який виявляється в співвіднесеності форм дієслів-присудків (у нашому тексті їх вжито у формі минулого часу здебільшого недоконаного виду). Синтаксичні конструкції однотипні, більшість має однаковий порядок розташування головних членів речення. За функціонально-смісловим типом текст є **описом**. Саме в текстах цього типу спостерігається паралельний зв'язок. Схематично співвіднесеність речень другого тексту можна зобразити в такий спосіб:

В описі, як бачимо, перераховуються властивості, ознаки ранку без їхнього розвитку, без змін. У цьому плані опис можна порівняти з картиною або світлиною, де зображено одну мить. Опис складніший за розповідь, адже вимагає вміння бачити характерні ознаки явища, відрізнити суттєве від другорядного, бути спостережливим. Поданий уривок є описом природи, він є об'єктом вивчення в шостому класі. Достойність підручників ще й в тому, що в них об'єднано матеріал з мови і літератури. Так ось, опис природи зустрічається переважно в творах художньої літератури і бере участь у вираженні основної думки твору, у формуванні літературних образів. Дуже важливо навчати школярів розуміти роль опису природи в художньому творі. Доцільною є робота над порівнянням описів природи в творі «Морозенко»⁶: «...Чорна непроглядна темнота стояла кругом. Надворі ревла сердита буря, стугоніла в стіни, стрибала по оселі, вила в димарі...»⁷. «...Сумно всюди, холодно і страшно. Кругом висить морок та мла непроглядна буяє. Тільки сніги виблискують трохи та глупіють зорі в високому небі...»⁸. «...Ясне сонце почало підніматись десь далеко за лісом, і його червоний світ слався в лісі по снігу, а на опушених інеєм високих гілках стрибало його ясне проміння, висвічуючи то жовто-зеленими, то червоно-синіми іскорками. Наче зачарований велетень, стояв ліс, опушений весь інеєм білим, прикритий і пронизаний наскрізь сонячним сяйвом. У ньому було тихо. Холодне повітря від лютого морозу, здається, загускло, ані ворухнеться – чисте, прозоре, спокійне»⁹.

Перші два описи є передвісниками страшної трагедії Пилипка – сина Катрі Зайчихи, а третій – це велич, непохитність природи, яка здійснює свій кругобіг, лютий мороз скував все повітря, забравши і

життя головного героя, а ліс стоїть, наче зачарований велетень. Природа вічна, загадкова, велична. У всіх трьох уривках спостерігаємо паралельний зв'язок речень. Відомим є окремі «предмети», а новим – їх ознаки. Опрацьовуються художні засоби – тропи, за допомогою яких створюється образ ночі й ранку, наголошується на емоційному їх потенціалі на відміну від опису наукового.

Емоційне забарвлення інформації позитивно впливає на учнів, знімає втому, підкріплюючи пізнавальний інтерес. У такій спосіб вивчення мовних одиниць спрямовується на засвоєння їх комунікативних функцій, посилюється увага до змісту мовлення, вдосконалюються важливі мовленнєві вміння у їх єдності. На підставі зв'язних текстів вивчаються різні рівні мовної системи, а посилена увага до типу зв'язку між реченнями сприяє усвідомленому розумінню типів мовлення, розвиваючи комунікативні здібності на уроках української мови.

Примечания

¹Курикулум..., 2010, с. 5.

²Кожухарь *et alii*, 2011, с. 20.

³Кожухарь *et alii*, 2011, с. 256.

⁴Кожухарь *et alii*, 2011, с. 201.

⁵Солганик, 1993, с. 54.

⁶Кожухарь *et alii*, 2011, с. 235-244.

⁷Кожухарь *et alii*, 2011, с. 238.

⁸*ibidem*.

⁹Кожухарь *et alii*, 2011, с. 244.

Література

КАПИНОС, В. И., СЕРГЕЕВА, Н. Н., СОЛОВЕЙЧИК, М. С. *Развитие речи: теория и практика обучения*. Москва: Просвещение, 1991 [=Капинос *et alii*, 1991].

КОЖУХАРЬ, К. С., ТУНИЦЬКА, М. В. та ін. *Українська мова і література. Підручник для 6 кл.* Кишинів: Ştiinţa, 2011 [=Кожухарь *et alii*, 2011].

Курикулум з української мови і літератури (V-IX класи). Кишинів, 2010 [=Курикулум..., 2010].

ЛЬВОВ, М. Р. *Тенденции развития речи учащихся*. Москва, 1989 [=Львов, 1989].

СОЛГАНИК, Г. Я. *Синтаксическая стилистика. Сложное синтаксическое целое*. Москва: Высшая школа, 1993 [=Солганик, 1993].

ШЕЛЕХОВА, Г. *Про систему роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів* //Дивослово, 1994. № 1. С. 26-29 [=Шелехова, 1994].